

RAINER PÁL

„...a kulcs fogójában két kecsegének nevezett hal úszik ellentétes irányban...”

A HAL A MAGYAR HERALDIKÁBAN

Hazai heraldikánkban a számtalan mesteralak és címerkép közt természetesen előfordul a hal ábrázolás is. Miután a hal leginkább az egyes vidékek, illetve az ott található vizek (folyók, tavak) termékenységére, halbőségére utal, ezért inkább a kommunális heraldikában gyakoribbak a halas címerek. A címbeli idézet pl. II. Ulászló király 1506-os okleveléből való, amelyben Zenta mezővárosnak városi rangot és címert adományozott.¹

Megyecímereink közül Bereg, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Zemplén címereiben láthatunk halat, eredetileg Heves megye címerében is volt, de onnét utóbb már kimaradt.

Bereg vármegye címere: ezüst kereszttel negyedelt pajzs 1. kék mezejében zöld leveles ezüst szőlőfürt, 2. vörös mezejében három zöld leveles, arany szárú arany makk, 3. vörös mezejében balra fordult arany medve ágaskodik, 4. kék mezejében két, egymás fölött jobbra úszó ezüst hal lebeg. A címer eredete ismeretlen. A vármegye címeres pecsétjét V. Ferdinánd király látta el magyar körirattal.² (1. ábra)

Bihar vármegye címere: alsó harmadban osztott pajzs felső kék mezejében balról ezüst hegylánc, jobbról lebegő arany rozskéve, a hegyek fölött ezüst fél karikáról belógatott két zöld indás, ezüst szőlőfürt. Az alsó ezüst osztásban három, egymás fölött (2, 1) balra úszó ezüst hal, közöttük szintén egymás fölött három (1, 2) kákabokor zöld szárú és levéltetű három arany buzogánnyal. A vízfelület a Sárrétet jelképezi. A vármegye régi címeres pecsétjét V. Ferdinánd király 1838-ban látta el magyar körirattal.³ (2. ábra)

Szabolcs vármegye címere: ezüsttel és kézzel negyedelt pajzs 1. mezejében zöld talajon három, leveles arany búzakalász, 2. mezejében felfelé úszó ezüst hal, 3. mezejében zöld talajon csonkolt barna farönk, 4. mezejében lebegő, kifeszített aranyíj, balra irányuló, vörös tollú, aranyhegyű, ezüst nyílvezzővel. A vármegye 1714-ben kapta címerét III. Károly királytól, ezt 1729-ben megújították. Címeres pecsétjét V. Ferdinánd király 1837-ben látta el magyar körirattal.⁴ (3. ábra)

Szatmár vármegye címere: kilenc részre osztott pajzs 1. fekete (másutt kék) mezejében vörös rák, 2. arany (másutt ezüst) mezejében oromzatos ezüst bástyán két vörös zászló, 3. kék mezejében ezüst hal, 4. mezeje vörössel és arannyal hétszer vágott,

az 5. mező ezüst koronás boglárpajzs, azon kék mezőben arany koronás zöld sárkánytól övezve, zöld hármashalmon vörös szívet markoló jobbra forduló ezüst karvaly, 6. vörös mezejében zöld hármashalomból kinövő arany gabonakéve, 7. kék mezőben zöld leveles arany szőlőfürt, 8. ezüst mezőben zöld talajon jobbra lépő vörös szarvas, 9. kék mezőben zöld leveles ág ezüst kupakos arany makkal. A boglárpajzs a vármegye főispáni tisztét viselő gr. Károlyi család címere. A 4. mező arany sávjai a Tisza, Szamos, Kraszna, Túr folyókat jelölik, a 3. mező hala pedig ezeknek a halbőségére utal. A címet III. Károly király adta 1721-ben a vármegyének.⁵ (4. ábra)

Ugocsa vármegye címere: kék szegélyű, ezüsttel és kékkel negyedelt pajzs boglárpajzsral, melynek szegélyét 24 arany makk díszíti. 1. mezejében zöld szőlőfürt két zöld levéllel, 2. mezejében rézsútosan jobbra felúszó ezüst hal, 3. mezejében zöld levelű és szárú arany makk, 4. mezejében rézsútosan jobbra felúszó fekete rák. A boglárpajzs vörös mezejében jobbra ágaskodó, lebegő ezüst oroszlán (a főispáni tisztet viselő br. Perényi család címere). A címet (címeres pecsétet) III. Károly király adta 1715-ben a megyének, elveszett régebbi pecsétje helyett. Ezt 1837-ben V. Ferdinánd király némi változással megerősítette, és magyar körirattal látta el.⁶ (5. ábra)

Zemplén vármegye címere: vágott pajzs, alsó mezeje hasítva. Felső arany mezejében ékköves, nyitott arany koronát tart jobbról egy vörös ruhás, balról egy kék ruhás lebegő angyal. A koronából két zöld szőlőlevél között egy zöld szőlőfürt emelkedik ki, a vágóvonalból jobb felé három arany szárú és termésű makk, bal felé három zöld szárú és termésű búzaszál növekszik legyezőszerűen. 2. kék mezejében négy ezüst hullámos pólya (Tisza, Bodrog, Latorca, Laborc folyók), 3. vörös mezejében három, egymás fölött jobbra úszó ezüst hal. A vármegye 1550-ben kapta első címerét I. Ferdinándtól. Ezt II. Ferdinánd (1619–1637) módosította, majd V. Ferdinánd (1835–1848) visszaállította és megerősítette az első címet.⁷ (6. ábra)

Heves vármegye címere: kék mezejű pajzs, zöld sással és kákaival borított, ezüst színű mocsarán jobbra néző, természetes színű gólya áll fél lábon, vörös csőrében tekerőző zöld siklóval. Jobb lábával egy ezüst és egy kék, zöld leveles szőlőfürtöt tart. A megye 1563-as címeres pecsétjén még egy hal is látható volt a gólya lába alatt, de ez később elmaradt.⁸

Település címereink közül pl. Békéscsaba, Fogaras, Kiskunhalas, Zenta stb. címereiben látható hal.

Békéscsaba címere: egyenes állású ovális pajzs közepén hullámos ezüst pólyával osztva, felül kétképpel jobbra lépő arany oroszlán, jobb első mancsában három búzalkalász, alul zöldben jobbra úszó hal. A pajzson szembe fordított koronás pántos sisak. Sisakdísz: a koronából kinövő, karóra futó szőlőtőke két fürttel.⁹

Fogaras címere: egyenes állású kerek talpú kék pajzsban egymás alatt két (a felső jobbra, az alsó balra úszó) lebegő hal. Más változatán egymás alatt három (felül jobbra, középen balra, alul jobbra úszó) lebegő hal.¹⁰ (7. ábra)

Zenta címere: kék mezőben két, tollával felfelé néző, egymást átlósan keresztező arany kulcs (a város földesura, az óbudai káptalan védőszentje, Szt. Péter apostol attribútuma), a kulcsok fogójában két kecsge („*pisces vulgariter kechye dicti*”) úszik

ellenkező irányban, a kulcsok között a címer tengelyében arany búzagalász sarjad. A címert és a szabad városi rangot II. Ulászló király 1506. február 2-án (Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén), Budán kiállított oklevelében adományozta az addigi mezővárosnak. A város címeres pecsétjét 1899–1900 folyamán I. Ferenc József király újította meg.¹¹ (8. ábra)

A magyarországi családi címerekben is feltűnik időnként a hal. Utalhat a címer-szerző mesterségére vagy lakóhelye, környezete valamely halban bővelkedő vizére. Bár rendszerint a kívülálló legelső kérdése egy számukra ismeretlen címer láttán arra irányul, hogy miért ezek az ábrák kerültek a címerbe és azok mit jelképeznek, sokszor maguk a címereslevelek sem magyarázzák, csak leírják a címert. Lássunk a halas családi címerekre is néhány példát.

A pelsőci Bebek család címerében számos emléken (pecsétek, sírkövek) tanulmányozható halas sisakdísz. Így pl. legkorábban Bebek István hevesi ispán (1346–1350) 1347-es és 1349-es pecsétlenyomatán (sisakpecsét),¹² továbbá Bebek György († 1390) királynéi tárnokmester (1371–1390) tornagörgői (Gömör vm., ma Hrhov, Szlovákia)¹³ és Bebek László († 1403/1404) királynéi tárnokmester (1390–1393) pelsőci (Gömör vm., ma Plešivec, Szlovákia)¹⁴ vörösmárvány sírkövein. (9–10. ábrák) A sírköveken kifaragott Bebek címer a következő: jobbra dőlő, csücsköstalpú (vörös) pajzsan (Bebek György sírkövén lebegő, Bebek László sírkövén (zöld) hármal halom középsőjéből kinövő) (ezüst) kettős kereszt, a kereszt felső szárvégződéséből tollbokréta nő ki. A pajzson (Bebek György sírkövén csöbör-, Bebel László sírkövén csőrös-) sisak. Sisakdísz: szembenéző koronás női fej, két, félkörívben hajló, fejével lefelé, farkával felfelé elhelyezett hal között. A pelsőci Bebek, a Csetneki és az álmosdi Csire családok női alak (segédsisakdísz) és halak (a sisakdísz főalakja) kombinációját mutató sisakdísz alapján – Csoma József heraldikus felvetését követve – korábban általánosan feltételezték, hogy az Ákos nemzetség ősi címerállata eredetileg a hal lehetett. Ez a tetszetős feltevés azonban újabban erősen kérdésessé vált.¹⁵ A Bebekek igencsak különös halas sisakdíszének magyarázatával, a középkor vallásos miszticizmusával esetleg kapcsolatba hozható jelentéstartalmával Pekár Zsuzsa foglalkozott.¹⁶

Ráczy György kutatásai nyomán szintén vitatható a Borsa nemzetségnek korábban tulajdonított gyancsak halas címer.¹⁷

Feltehetően a másik legkorábbi halas címerünk egy a budapesti Margitszigetről a Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményébe került 1360 körüli vörösmárvány sírkőtöredéken látható. A töredéken a címer csöbörsisakja és sisakdísz maradt meg. Utóbbi egy tátott szájával a sisak tetejéhez illeszkedő és farkával felfelé álló hal. A sírkő személyhez kötésénél felmerült a Partsch család neve.¹⁸

A Somogy megyei Eresztvényi Ferenc királyi szakács 1414. szeptember 16-án Speyerben Zsigmond királytól kapott címerében. Balra dőlő, csücsköstalpú pajzs kékkel és ezüsttel vágott mezejében, az alsó mező vörös lángnyelvein sülő, nyársra tűzött, a nyárs végein zöld babérlevéllel tűzdelt, természetes színű balra néző csuka. A pajzson balra fordított csőrös sisak. Sisakdísz: arany nyárson, zöld babérlevéllel

1. Bereg vármegye címere

2. Bihar vármegye címere

3. Szabolcs vármegye címere

4. Szatmár vármegye címere

5. Ugocsa vármegye címere

6. Zemplén vármegye címere

7. Fogaras város címere

8. Zenta címere, 1900

9. Bebek György († 1390)
címeres sírlapja

10. Bebek László († 1403/1404)
címeres sírlapja

11. Eresztvényi Ferenc címere,
1414

12. Nagyrévi András címere,
1507 körül

13. Kincse Mihály címere,
1553

14. Fischer Miklós címere, 1563

15. Újváry Mihály címere,
1622

16. Bornemissza István címere,
1628

17. A Križanić család címere,
XVII. század 1. fele

18. Kárász Miklós címere,
1639

19. Stöhr Ferenc címere,
1802

20. Csaplovics János
(† 1847) címere

21. Tisza Lajos gróf címere,
1883

tűzdelt, levágott, tátott szájú, balra néző, kék csukafej. Takarók: kék-vörös.¹⁹ (11. ábra)

Nagyrévi András thermopülei címzetes püspök, pesti plébános a (buda)pesti belvárosi templomban lévő tabernákulumán (1500–1506 körül) mitrával díszített címere (halra lecsapó darumadár) is látható.²⁰ A Szatmári György pécsi püspök (1505–1522) hasonló alkotásával vetekedő, pompás reneszánsz mű készítését nyilván Nagyrévi kiemelt, egy átlagos vidéki plébánosnál jóval bőségesebb jövedelme tette lehetővé. (12. ábra)

Kincse Mihály 1553. március 12-én Grácban I. Ferdinánd királytól kapott címerében. Egyenes állású vörös tárcsapajzs jobb oldalán balra forduló, sisakos, bajszos, zöld ruhás vitéz növekvő alakja arany íjat tart, amelynek arany nyílvevőjére egy természetes színű hal van feltűzve. A pajzsban jobbra fenn arany félhold, balra fenn hatágú arany csillag lebeg. A pajzson balra fordított rostély sisak. Sisakdísz: hatágú arany csillag. Takarók: ezüst-vörös.²¹ (13. ábra)

Fischer másképpen Gillány Miklós 1563. június 17-én Pozsonyban I. Ferdinánd királytól kapott címerében. Egyenes állású, hasított és alsó harmadában osztott tárcsapajzs. Elöl kékkel és ezüsttel háromszor vágott, a két ezüst sávban egy-egy jobbra úszó hal. Hátul vörösben jobbra forduló gólya csőrében hal. A pajzs alsó harmada zöld. A pajzson szembe fordított koronás rostély sisak. Sisakdísz: sisakos, páncélos vitéz szembenéző növekvő alakja, jobbjaiban háromágú szigony, baljaiban fejénél átmarkolt hal. Takarók: arany-kék és ezüst-vörös.²² (14. ábra)

Geztely Nagy János 1615. II. Mátyás királytól kapott címerében. Egyenes állású tárcsapajzs vörös mezejében két hal lebeg, a felső jobbra, az alsó balra úszik. A pajzson szembe fordított koronás pántos sisak. Sisakdísz a koronából kinövő három liliom, a középső vörös, a két szélső fehér. Takarók: ezüst-vörös és arany-kék (az oklevél szövege szerint, de valójában a címer több más elemével (halak, sisak, korona) még kifestetlenek). A címerkép kifestése ugyanis félbe maradt. Az oklevelet 1617 Szt. Modestus mártír ünnepe előtti kedden, Zemplén mezővárosban hirdették ki. A címerkép az agilis állapotból nemesített címerszerző lakóhelye környezetében található Bodrog folyó halbőségére utalhat.²³

Újváry Mihály 1622. június 16-án Sopronban II. Ferdinánd királytól kapott címerében. Egyenes állású, kerek talpú kék pajzsban zöld talajon jobbra forduló, kiöltött nyelvű, ágaskodó szarvas. A pajzson jobbra fordított koronás rostély sisak. Sisakdísz: a koronán támaszkodó levágott, jobbra forduló, kékruhás kar sütőrostélyt tart, a rostélyon két jobbra néző hal. Takarók: arany-fekete és ezüst-vörös.²⁴ (15. ábra)

Karomi Bornemissza István pozsonyi királyi posta prefektus 1628. augusztus 10-én Bécsben, II. Ferdinánd királytól kapott címerében. II. Ferdinánd I. Ferdinánd király 1564. február 24-én kelt címeradományát erősítette meg. Egyenes állású, tojásdad vágott pajzs felső vörös mezejében, a vágóvonalon álló, arany koronás, fejével jobbra forduló, fekete sas, az alsó kék mezőben fekete bölényfej, szájában hallal. A pajzson jobbra fordított rostélyos sisak arany koronával. Sisakdísz: a koronából ki-

növő, jobbra forduló, páncélos, szakállas, bajuszos vitéz, jobbájában arany markolatú, ezüst pengéjű szablya, baljában zöld leveles, zöld fürtös szőlővessző, fején búzaka-lászból font koszorú, a jobb vállán átvetett vörös zsinóron arany postakürt lóg. Takaró: fekete-arany és kék-arany.²⁵ (16. ábra)

A horvát határvidéken, a török elleni harcokban kitűnt Križanić család Sveticam templomából származó oltárán (XVII. század első fele) látható a család címere: egyenes állású, csücsköstalpú, vágott címerpajzs felső vörös mezejében jobbra úszó aranyhal lebeg, alsó arany mezejében vörös rák lebeg. A pajzson jobbra fordított koronás pántos sisak. Sisakdísz: a pajzsbeli rák, növekvő alakja. Takarók: vörös-ezüst.²⁶ (17. ábra)

Kárász Miklós 1639. január 11-én Bécsben III. Ferdinánd királytól kapott címereben. Egyenes állású, csücsköstalpú kék tárcsapajzsban a pajzs csaknem teljes alsó felét kitöltő hullámos vízfelület zöld parttal, felette jobbra forduló hal lebeg, a haltól jobbra és balra, a pajzs felső sarkaiban egy-egy hatágú arany csillag lebeg. A pajzson jobbra fordított koronás rostély sisak. Sisakdísz: a koronán álló, jobbra forduló gólya csőrében tekerdő kígyóval. Takarók: arany-kék és ezüst-vörös.²⁷ (18. ábra)

Söhre Ferenc 1802. június 18-án Pozsonyban I. Ferenc királytól kapott címereben. Egyenes állású csücsköstalpú, hasított és hullámos ezüst pólával négyelt pajzs 1. és 4. arany mezejében a hasító vonalból kinövő fekete sas, 2. kék mezejében hegy, 3. kék mezejében balra forduló ágaskodó kutya, a pólán jobbra úszó hal. A pajzson jobbra fordított koronás rostély sisak. Sisakdísz: a koronából kinövő két szarvasagancs között alsó ágával a koronára támaszkodó hatágú arany csillag. Takarók: arany-fekete és ezüst-kék.²⁸ (19. ábra)

Jeszenovai Csaplovics János (Ján Čaplovič-Jasenovský) (Felsőpribél, Hont vm. ma Pribél, Szlovákia, 1780. szept. 21. – Bécs, 1847. máj. 29.) a magyar nacionalista törekvések ellen küzdő szlovák ügyvéd, etnográfus, újságíró címereben. Egyenes állású, kerekstalpú kék pajzsban lebegő arany koronán álló jobbra forduló gólya, csőrében arany hal. A gólya nyaka balról jobbra nyílveszővel van átlóve.²⁹ (20. ábra)

Borosjenői és szegedi Tisza Lajos (Nagyvárad, 1832. szept. 12. – Budapest, 1898. jan. 26.) volt közlekedési miniszter, Szeged város újjáépítésének királyi biztosa 1883. december 22-én Bécsben, I. Ferenc József királytól kapott grófi címereben. Egyenes állású csücsköstalpú pajzs, kétszer osztva és kétszer hasítva. 1. alsó harmadában osztott mezejében, felül kékben balról ezüst hegy, jobbra fenn lebegő arany rozskéve, balra fenn ezüst fél karikáról lógó, két zöld indás, ezüst szőlőfürt, alul ezüstben három, egymás fölött (2, 1) balra úszó ezüst hal, közöttük szintén egymás fölött három (1, 2) kákabokor, zöld szárú és levézetű három arany buzogánnyal (Bihar vármegye címere),³⁰ 2. és 6. hasított mezejében, elől ezüstben két jobbharánt pólva, hátul a hasító vonalból kinövő koronás kétfejű sas (Szeged város címere),³¹ 3. és 7. hasított mezejében, elől vörösben négy ezüst pólva, hátul vörösben zöld talajon arany koronából kinövő ezüst kettős kereszt, a hasított pajzson ovális hasított pajzs, elől kékben fekete kapus, egytornyú vár, hátul kékben fekete kapus, háromtornyú vár (a Fővárosi Közmunkák Tanácsa címere),³² 4. és 9. fekete mezejében, arany cölöp előtt álló, jobbra

forduló, fehér elefánt, 5. vörös mezejében, zöld talajon álló, szembe fordult páncélos vitéz, jobbáiban szablyára tűzött török fejet, baljában három arany búzakalászt tart, 8. arannyal és feketével hasított mezejében, alul arany ék, összefűződő GTSZ (gróf Tisza Lajos) névbetűkkel. A nagy pajzson kilencágú arany grófi korona. A grófi koronán három rostélysisak, a középső szembe-, a két szélső befelé fordítva, mindegyik arany koronával. Sisakdíszek jobbról balra: 1. koronából kinövő balra forduló ezüst bárány, 2. két fekete sasszárny között növekvő szembe fordult páncélos vitéz, jobbáiban szablyára tűzött török fejet, baljában három arany búzakalászt tart, 3. koronából kinövő jobbra forduló ezüst elefánt. Takarók jobbról balra: 1. arany-kék és vörös-arany, 2. arany-kék és vörös-arany, 3. arany-fekete.³³ (21. ábra)

A Fischer (magyarul halász) és a Kárász családok címerei beszélő címerek.

IRODALOM

- BEVILAQUA-BORSODY Béla (1929): Renaissance-kori sírkő torzó a Margitszigeten. Adalék a pesti „Vízafogó” történetéhez. *História*, 2/1–2: 133–137.
- BRAJKOVIĆ Vlasta (1995): *Grbovi, grbovnice, rodoslovlja. Katalog zbirke grbova, grbovnica i rodoslovlja*. Zagreb, Hrvatski Povijesni Muzej. (Katalog Muzejskij Zbirki XXVI.)
- CSÁKY Imre (1995): *A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII–XIX. században*. Budapest, Corvina.
- CSOMA József (1888): Magyar sírkövek. Bebek György és Bebek László sírköve. *Turul*, 6. 1888: 159–164.
- DIVALD Kornél: *Budapest művészete a török hódoltság előtt*. Budapest, é. n.
- ENGEL Pál–LŐVEI Pál (1992): Két töredékes sírkő a Margitszigetről. *Budapest Régiségei*, 29: 49–56.
- ENGEL Pál–LŐVEI Pál–VARGA Livia (1981): A tornagörgői, egy bazini és egy ismeretlen helyről származó sírkőről. *Művészettörténeti Értesítő*, 30/4: 255–259.
- ENGEL Pál–LŐVEI Pál–VARGA Livia (1984): Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismund von Luxemburg. *Acta Historiae Artium*, 30/1–2: 33–63.
- ÉRSZEGI Géza (2007): Zenta kiváltságlevele – 1506. *Turul*, 80/1: 13–23.
- FALLENBÜCH Zoltán (1994): *Magyarország főispánjai 1526–1848. Die Obergespane Ungarns 1526–1848*. Budapest, Argumentum Kiadó.
- HOPPÁL Dezső (2001): *A történelmi Magyarország vármegyéinek címerei*. Budapest, Cartographia Kft.
- HORVÁTH Henrik (1932a): *A Fővárosi Múzeum kömlektárának leíró lajstroma*. Budapest, Budapest Székesfőváros kiadása.
- HORVÁTH Henrik (1932b): A Székesfővárosi Múzeum középkori lapidáriuma a Halászbástyán. *Magyar Művészet*, 89–128., 149–165.
- HORVÁTH Henrik (1932c): A középkor Pest-Budának helyszínen maradt emlékei. *Magyar Művészet*, 288–311., 354–378.
- HRADOVAY László (1929): Renaissance-kori sírkő-torzó a Margitszigeten. *História*, 2/6: 191–192.
- KOLLÉGA TARSOLY István (1994): *Királyi Könyvek 1867–1918*. Szekszárd, Babits Kiadó.

- MAROSI Ernő (szerk.) (1987): *Magyarországi művészet 1300–1470 körül, I–II.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NYULÁSZINÉ Straub Éva (1987): *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címerlevelein.* Budapest, Corvina.
- NYULÁSZINÉ Straub Éva (2001): *Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai.* Budapest, CEBA Kiadó.
- PEKÁR Zsuzsa (1996): A román kori sellő megjelenése a középkori heraldikában és ikonográfiában. *Turul*, 69/3–4. 78–102.
- RÁCZ György (1995): Az Ákos nemzetség címere. *Turul*, 67/1–2: 11–34.
- RADOCSAY Dénes (1971): Les principaux monuments funéraires médiévaux conservés à Budapest. In: *Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay.* Braga, Livraria Cruz. 461–485.
- RADOS Jenő: *Magyar oltárok.* Budapest, é. n.
- RAINER Pál (2002): Geztely Nagy János címeres nemesi levele 1615-ből. *Turul*, 75/1–2: 23–28.
- Schallaburg (1982): *Schallaburg' 82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn.* Ausstellungskatalog. Wien.
- TÓTH Sándor (1964): Veszprémi középkori sírkőtöredékek. (A Bakonyi Múzeum Kötárának ismertetése II.) *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 2: 167–187.
- TÖRÖK Gyöngyi (1983): *Mátyás király és a magyarországi reneszánsz 1458–1541.* Budapest, INTERPRESS Kiadó és Nyomda Vállalat.
- VRTEL Ladislav (1996): *Les Blasons de Famille en Slovaquie.* Bratislava, Slovenská informačná agentúra – Agence Slovaque d'Information.
- ZOLNAY László (1969, 1975): *Ünnep és hétköznap a középkori Budán.* Budapest, Gondolat.

JEGYZETEK

- 1 ÉRSZEGI (2007) 13.
- 2 HOPPÁL (2001) 31. színes ábrával.
- 3 HOPPÁL (2001) 37. színes ábrával.
- 4 HOPPÁL (2001) 111. színes ábrával.
- 5 HOPPÁL (2001) 113. színes ábrával.
- 6 HOPPÁL (2001) 139. színes ábrával.
- 7 HOPPÁL (2001) 155. színes ábrával.
- 8 HOPPÁL (2001) 65. színes ábrával, amelyen már nem szerepel a hal.
- 9 HOPPÁL (2001) 34. ábrával.
- 10 HOPPÁL (2001) 54. ábrával.
- 11 ÉRSZEGI (2007)
- 12 RÁCZ (1995) 16., 29. Nr. 9., 33. 9.1. ábra.
- 13 CSOMA (1888) 159–160.; ENGEL–LŐVEI–VARGA (1981) 255–256., 256. 1. ábra; ENGEL–LŐVEI–VARGA (1984) 44., 44. Abb. 6. ; MAROSI (1987) I. 460., II. 19. 618. ábra.
- 14 CSOMA (1888) 161–164.; ENGEL–LŐVEI–VARGA (1984) 45., 45. Abb. 7.; MAROSI (1987) I. 587., II. 379. 1224. ábra.
- 15 A kérdésről kimerítően, a korábbi szakirodalomra való részletes hivatkozással: RÁCZ (1995).

- 16 PEKÁR (1996) 87–89.
- 17 RÁCZ (1995) 25. 83. jegyzet.
- 18 BEVILAQVA-BORSODI (1929); HRADOVAY (1929); HORVÁTH (1932a) 22. Nr. 85.; HORVÁTH (1932b) 128. ábrával; HORVÁTH (1932c) 376.; TÓTH (1964) 169.; MAROSI (1987) I. 461., II. 197. 623. ábra.
- 19 ZOLNAY (1969) 125., 160–161. között 51. ábra; ZOLNAY (1975) 146., 128–129. között 50. ábra; NYULÁSZINÉ (1987) 143. 2. ábra, 243. Nr. 2.
- 20 DIVALD 155–156., 56. ábra; RADOS 61., XC. tábla; Schallaburg 1982. 605. Nr. 725.; TÖRÖK (1983) 117. 33. ábra (kat. szám: 641.)
- 21 NYULÁSZINÉ (1987) 150. 85. ábra, 245. Nr. 85.
- 22 NYULÁSZINÉ (1987) 151. 101. ábra, 246. Nr. 101.
- 23 RAINER (2002)
- 24 NYULÁSZINÉ (1987) 171. 345. ábra, 253. Nr. 345.
- 25 NYULÁSZINÉ (1987) 95. LXXIX. ábra, 136. Nr. LXXIX.
- 26 BRAJKOVIĆ (1995) 13. 93. színes ábra, 86. Nr. 93.
- 27 NYULÁSZINÉ (1987) 185. 515. ábra, 258. Nr. 515.
- 28 NYULÁSZINÉ (1987) 234. 1095. ábra, 275. Nr. 1095.
- 29 VRTEL (1996) 18. színes ábrával.
- 30 Tisza Lajos gróf 1869-től volt Bihar vármegye főispánja.
- 31 Tisza Lajos gróf 1879-től 1883-ig volt Szeged város teljhatalmú királyi biztosa. Vezetésével épült újjá a tiszai árvízről 1879-ben elpusztított város.
- 32 Tisza Lajos gróf 1870-től volt a Fővárosi Közmunkák Tanácsa alelnöke.
- 33 NYULÁSZINÉ (1987) 238. 1148. ábra, 277. Nr. 1148.; KOLLÉGA TARSOLY (1994) 36–37. színes ábrával.